

בתיאורן

יהושע קנז / „אל תגעו בנוימן“

לשבת סבת בתיאורן העונות

בפרספקטיבה (הדלה למדי) של המחזאות הישראלית, נדמה לי ש„אל תגעו בנוימן“ יירשם כאחד מציוני־הדרך החשובים ביותר. כל הצלחה של מחזה עברי יש בה עדות להשתחררות נוספת מבינוניות אידיאלית, תיאטטית או צורנית. מחזהו של שבתי טבת מגלם השתחררות זו בנושא ובאורח הטיפול שלו.

לכאורה, יש במחזה זה כל התנאים האובייקטיביים לכשלונו: הרעיון העלילתי שלו אינו חדש או מקורי; שיטתו הדרמאטית אינה מתמצית בעקביות עד תומה; כל גיבוריו המישניים בנויים על דרך ההפרזה והשטחיות הקאריקאטורית; יש בו לא־מעט „רגעים מחים“ מבחינה ספרותית ודרמאטית. ואף־על־פי־כן, זה אחד מאותם מחזות מעניינים ובשלים, שדומים לו ברפרטואר הישראלי אפשר למנות בדוחק על אצבעות יד אחת. ללמדכם שהצלחתו של מחזה (ואולי של כל יצירת אמנות) תלויה ב„תנאים האובייקטיביים“ תלות חלקית בלבד, ומכל־שכן, מחזה כ„אל תגעו בנוימן“, שבו הושגה השלמה מעולה בין הסכסוך הבין־תרבותי והמשחק.

ב„אל תגעו בנוימן“ נעשה הנסיון הרציני הראשון להתמודד עם המציאות הישראלית המודרנית. האקטור אלית, במושגים שאינם שואלים ממנה ישירות, תוך העזת נקודת־הראות מן הנסיבות אל המהות.

אריה נוימן הוא אדם בשנות הארבעים המאוחרות, עורך ומנהל ראשי ב„אלפא“ — בית־הוצאה לאנציקלופדיות סופולאריות. אולם נוימן אינו איש רגיל. הוא מצטיין בכוח זכרון פנומנאלי לעובדות אנציקלופדיות יבשות, לתאריכים, לתיאורים של עופות טרופיים נדירים, נוימן העמיד את שכלו וזכרונו לרשותה של החברה, שהוא שרוי בה. וכיון שלקוחות החברה מעוניינים בעובדות מסוג זה, וכיון שפרנסתו של נוימן על עבודתו זו, וכיון שהכל מרוצים ממנו ומעריכים את גאוניותו ופשוט־הליכותו, — הוא שוקי הולך בחיים בינוניים, אינרטיים, מיכאניסטיים, שכל סביבתו שרויה בהם.

נוימן הוא אדם מנוכר — הוא אדם שאיבד את זהותו האמיתית, את הפוטנציה שהיתה גלומה בו ולא זכתה למרחב טבעי, והוא הופך להיות דמות, שהסובבים אותו ביקשו לראות בו. הוא נחנק מרוב אהבה שמשפיעים עליו. הוא נחנק מרוב ארגון, שבו נחונה החברה שלו: משרד־ההוצאה, ועד העובדים, ופעולות־התרבות המאורגנות: המקהלה המדברת, המקהלה המזמרת, הטיוטל השנתי לראש־הנקרה...

והאשה. האשה הממורמרת על עלומיה שחלפו, על שאיפותיה האמנותיות (הדיליטנטיות) שנמוגו, על בעלה החסר אמביציות לעליה בדרגה, על שאין מנהל־ההוצאה בא לבקרה.

נוימן נחנק בתוך הסמלים המקודשים של החברה, שהוא חי בה. אולם יום אחד הוא יוצא מדעתו. אין זה שנעץ סתם, אלא תהליך של השתחררות, תשוקה לברות, לצאת, להתעופף: הוא עוגב בגלוי על המוכיחה המבולבלת שלו, פוגע במוסר, מחבל בעבודה, מבקש לנטוש את אשתו, מדבר על הצמחת כנפיים ובריהא לא מרוחק. הוא מדמה עצמו לדודי, עוף טרופי שכנפיו נתנוונו באין להן שימוש, והנה הוא מבקש להשיב להן את תכונותיהן הראשונות.

אבל העולם שנוימן חי בו הוא עולם סגור, שאין יוצאים ממנו אלא עם המוות. לשיכך יוצא נוימן מדעתו ולא מעולמו, ולאחר תקופת־אישוף, הוא חוזר למקומו וחיייו שבים למסלולם הקודם. אך אין זה שוב אותו אדם עצמו. התפרצות החופש, שדוכאה בו, הבגירה את גופו, הבהמייק־בכוח, ההרפתקן הכושל, הגאון שמוחו פוטם בהבלים סינטטיים שסביבתו נזקקת להם, חוזר וכושב את אישיותו, — עתה הוא

נכון יותר, ספקן יותר, נואש יותר, כל של אירוניה מתלווה מכאן ואילך לחייו, הסתגלותו אינה אלא השלמה עם האבסורד.

נוימן נמצא בחברת אנשים מנוכרים שהפכו להיות קאריקאטורה של עצמם, משום שאיבדו את זהותם האמיתית, משום שהסכימו לגלם את הדמות שמצפים מהם שיגלמו, בהתאם למעמדם, תפקידם, מקצועם ורמתם האינטלקטואלית. ומבחינה זו אין הבדל בין אבא גרוסמן, ראש ועד העובדים הירחמיאלי, הפאתיטי, הממושפע למופת שהאידיאלים שלו הם כוחו של ועד העובדים ואהבתה של חיה סלוצקי, מנצחת המקהלה של המפעל, לבין הסכנולוג הצעיר והנלהב למקצועו ולשאיפותיו הקרייריסטיות. רק הכתבנית הלשונית הדעת ורדודת המידות, עדיין מוצאת לשון משותפת עם נוימן, כי כמותו, אף היא אינה יודעת בעצם מה רצונה החיובי.

כי כל דמויות המחזה (פרט לנוימן, כמובן, ובמידה מסוימת הכתבנית), הם אנשים חיוביים מאוד, מאוהבים, איש לפי דרכו, בעצמם ובמציאות הנראית להם ריאלית, מצב זה של ניכור, בהכרח שהוא מוליך לדראמה של קאריקאטורות, של דמויות המונעות עליידי דחף דמימדי, מוחלט, סהרורי.

הנושא של ההסתחררות דרך סירוף, הכשלון והשיבה למסלול, כאמור לעיל, אינו חדש או מקורי. אולם במחזה זה יש בו חידוש בכך, שהוא אורגאני מאוד לנסיבות במציאות החברתית של ישראל, רוב הדמויות זכורות לנו, אם כי בשינוי שמות, מן הפיליטונים של שבתי סבת, שנתפרסמו ב"הארץ" בשנות החמישים. העולם הוא אותו עולם שנסתאב מרוב חיוביות מנופחת; עולמה של המשפחה הזעיר-בורגנית הישראלית, בעלת העבר הפרולטארי, שבו תאשה פונה אל בעלה בשם משפחתו (נוהג של ויתקים יוצאי מזרח אירופה). עולם של משרדים, של התנגשות בלתי-נמנעת בין מי שיש לו "צפרים" בראשו, לבין סביבתו הממשיכה לגלגל להנאתה בערכים של שוויון, יעילות, מוסר בורגני וריאליזם.

זהו גם ציר המחזה הקומי של המחזה, סביבתו של נוימן עומדת פעורת-פה ממש נוכח מאמצי המעוף הכושלים שלו אל האי תבודד שלו — אליו עצמו. סביבתו של נוימן רואה במאמציו אלה נסיון לערוק ממסגרתה, לחבל בערכיה, ביסודות המבנה שלה, והיא מנסה להשיבו, "למוטב", כדי למנוע את התפוררותה שלה. הקיימת למעשה ממילא מאחורי הפאסאדה של הצביעות, ההתחסדות והאשליה.

זהו מחזה שהקומיות שלו היא הקומיות של האבסורד, והסראגיות שבו היא נצחון ה"שכל הישר" והתניגות המאורגנת. אינני זוכר מחזה ישראלי מובהק כמחזה "אל תגעו בנוימן", איני זוכר מחזה שדן בדברים כה רלבאנטיים, כה "איכפתיים" למי שתודה על סביבתו, על ערכיה, על האווירה הרוחנית שלה.

מחזה זה, שזכה לביצוע בימתי מצויין (נדיר בתיאטרון הישראלי), אינו נטול פגמים. יש בו מקומות שהמחזה פג בהם; יש מעברים בין קטעי-עלילה, שאינם סבירים דיים גם בעולם דרמאטי אבסורדי כשל מחזה זה, אולם, לאחר שאתה חווה בהצגה כגון זו, אתה מתחיל שוב להאמין, כי יש עוד תקומה למחזאות ישראלית מודרנית, רצינית.